

O potrzebie samokształcenia i samowychowania młodzieży (refleksje związane ze środowiskiem wiejskim)

Notes on the need for self-education of youth with special reference to the rural environment

Bartłomiej Gołek

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Streszczenie. Współczesne społeczeństwo informacyjne oraz gospodarka oparta na wiedzy wymagają nieustannego zdobywania nowej wiedzy i pogłębiania wiedzy już posiadanej oraz pracy nad sobą w obszarze rozwijania własnych kompetencji intelektualnych, społecznych i moralnych. Dokonywać się to może w toku dwóch procesów: samokształcenia i samowychowania. Ważny moment w procesie kształtowania samego siebie przypada na okres adolescencji, kiedy to zorganizowane kształcenie kierowane stopniowo ustępuje miejsca samodzielnej aktywności intelektualnej, a oddziaływania wychowawcze oparte na motywacji zewnętrznej coraz bardziej przegradają się w dobrowolną i osobistą pracę nad sobą. W inicjowaniu i rozbudzaniu samokształcącej i samowychowawczej aktywności młodzieży istotną rolę – obok rodziny i szkoły – odgrywają czynniki związane ze środowiskiem społecznym miejsca zamieszkania. Wzrastanie w środowisku wiejskim, w drobnych gospodarstwach rodzinnych, stwarza różnorakie uwarunkowania procesu samokształtowania się młodzieży, zarówno ograniczające czy utrudniające ten proces, jak i wzmacniające motywację młodych ludzi do pracy nad sobą. Do pierwszych można m.in. zaliczyć słabszą – w porównaniu z miastem – ofertę środowiska lokalnego w zakresie organizowania czasu wolnego i edukacji pozaszkolnej młodzieży, do drugich – elementy kultury ludowej i zestaw wartości wiejskich, z którymi młodzież styka się na co dzień. Od warunków i organizacji środowiska lokalnego wsi zależą w dużej mierze szanse na efektywne rozpoznawanie i wzmacnianie potencjału rozwojowego jej młodych mieszkańców.

Słowa kluczowe: młodzież • młodzież wiejska • środowisko wiejskie • samokształcenie • samowychowanie

Abstract. The modern information society and knowledge-based economy necessitate continuously acquiring new knowledge and deepening the knowledge already possessed, as well as enhancing self-development in the area of intellectual, social and moral competences. This can be done in the process of self-education. The shaping process of one's

self reaches a critical moment in adolescence, when organised training gradually gives way to more independent intellectual activity, and the educational influences based on external motivation are increasingly replaced with voluntary and personal work on one's self. What is important here – apart from family and school – is the role of factors related to one's social environment. Effective recognition of the opportunities for enhancing the growth potential of the young population depends largely on the organisation of the local environment. Growing up in a rural environment creates varied conditions for the self-development of young people; some of those (e.g. a poorer offer of leisure activities and out-of-school education, compared to the city) can restrict this process, and some (e.g. folk customs and traditions, a specific set of values) can strengthen the young people's motivation to develop themselves.

Key words: youth • rural youth • rural environment • self-study • self-education

Wstęp

Współczesne społeczeństwo informacyjne oraz gospodarkę opartą na wiedzy cechuje konieczność nieustannego zdobywania nowej wiedzy i pogłębiania wiedzy już posiadanej, jak również potrzeba pracy nad sobą w obszarze rozwijania kompetencji intelektualnych, społecznych i moralnych. Dokonywać się to może w toku dwóch nierozdzielnie ze sobą związanych procesów: samokształcenia i samowychowania. Oba te procesy wydają się istotą postulowanej dziś edukacji permanentnej, uczenia się przez całe życie. Ważne, by rozpoczęły się w jak najwcześniejszej fazie biegu życia jednostki, co wynika ze specyfiki poszczególnych etapów rozwoju człowieka. W latach dorastania i wczesnej młodości sedno oddziaływań pedagogicznych – w domu, szkole, w obszarach edukacji pozaszkolnej – leży w stopniowym przenoszeniu akcentu z kierowanego kształcenia i wychowania, czyli z zewnętrznego motywowania jednostki (głównie przez system nagród i kar), na wewnętrzne procesy samodzielnej aktywności kształcącej i wychowawczej. Okres adolescencji jawi się tu jako ważny moment przejściowy, decydujący dla dalszego rozwoju poznawczego, fizycznego, estetycznego i społeczno-moralnego młodego człowieka. W inicjowaniu i rozbudzaniu samokształcącej i samowychowawczej aktywności młodzieży istotną rolę – obok rodziny i szkoły – odgrywają czynniki związane ze środowiskiem społecznym miejsca zamieszkania. Inne szanse i ograniczenia stwarza tu środowisko wielkomiejskie, inne – środowisko małego miasta, a jeszcze inne – środowisko wiejskie.

Materiał i metody

Zaprezentowany w artykule materiał dotyczący zagadnienia samokształtowania się młodzieży wiejskiej został zgromadzony w wyniku analizy literatury przedmiotu i może stanowić punkt wyjścia do zaprojektowania badań empirycznych w podjętym temacie. W analizie uwzględniono wybrane prace zwarte i artykuły z opracowań zbiorowych z zakresu pedagogiki ogólnej, dydaktyki i psychologii (przede wszystkim psychologii rozwojowo-wychowawczej) oraz artykuł z czasopisma pedagogicznego prezentujący

wyniki najnowszych badań na temat systemu wartości młodzieży wiejskiej. Analizy teoretyczne wzbogacono refleksjami i przemyśleniami na temat wybranych zjawisk współczesnej kultury i wychowawczego potencjału kultury wiejskiej.

Ustalenia terminologiczne

Często wymieniane w literaturze przedmiotu pojęcia ‘samokształcenie’ i ‘samowychowanie’ – choć pokrewne – różnią się jednak znaczeniowo. Zdaniem badającej ten temat Bogusławy Matwijów, terminy te są używane w wąskim i szerokim znaczeniu. I tak, samokształcenie w rozumieniu wąskim to doskonalenie własnych sprawności poznawczych, proces zmian w sferze umysłowej dokonujący się w toku świadomie prowadzonego uczenia się ze znajomością zasad, celów i metod (w odróżnieniu od ‘samouctwa’, które oznaczałoby utrwalanie wiadomości i samodzielne uczenie się bez znajomości prawidłowości tego procesu), natomiast samokształcenie w rozumieniu szerokim to zdobywanie wiedzy i umiejętności, samodzielne kształtowanie własnych dyspozycji psychicznych i cech charakteru (Matwijów 1994, s. 113). Według Justyny Pawlak, samokształcenie to obszar działań autokreacyjnych człowieka związany z kształtowaniem sprawności intelektualnej, koncentracji uwagi, pamięci, z rozwijaniem zainteresowań, które mogą się stawać ważnym składnikiem motywacji wewnętrznej do dalszego rozwoju i doskonalenia. Autorka pisze: „O samokształceniu możemy mówić zarówno wtedy, gdy dana osoba samodzielnie uczy się czegoś, jak i wtedy, gdy w ramach nauki szkolnej czy uniwersyteckiej świadomie stara się poszerzać swoją wiedzę i wykraçać poza podany schemat czy program” (Pawlak 2009, s. 105). Podejmowanie przez młodego człowieka samodzielnej aktywności poznawczej – a więc czynności związanych z poszukiwaniem, gromadzeniem, przetwarzaniem oraz wytwarzaniem wiedzy – jest bezpośrednio związane z zakresem i stopniem jego potrzeb poznawczych. To ważna kategoria potrzeb psychicznych, którą Abraham Maslow zaliczył do tzw. potrzeb wzrostu, co oznacza, że każdorazowe zaspokojenie tych potrzeb otwiera horyzonty dalszych intelektualnych poszukiwań. Według A. Masłowa, do potrzeb poznawczych należy potrzeba czystej wiedzy (ciekawości) i potrzeba rozumienia – wyjaśnienia filozoficznego, teologicznego lub przez konstrukcję świata wartości (Maslow 1990, s. 34). Tak rozumiane potrzeby poznawcze człowieka – należyście kształtowane i wciąż rozwijane, kreowane – jawią się jako wyraz efektywności procesu kształcenia oraz jako warunek konieczny zaistnienia procesu samokształcenia. Potrzeby te są bowiem właściwościami psychicznymi pobudzającymi, ukierunkowującymi i organizującymi wysiłek intelektualny dorastającego człowieka.

Jeśli samokształcenie traktować jako dopełnienie procesów zorganizowanego kształcenia, to za kontynuację działań wychowawczych należy uznać samowychowanie, tj. samodzielną aktywność jednostki skierowaną na formowanie jej systemu postaw i systemu zinternalizowanych wartości. „Samokształcenie bardziej wiąże się ze zdobywaniem wiedzy, w odróżnieniu od samowychowania, które kojarzy się z doskonaleniem cech charakteru i postaw zgodnie z uznawanymi celami i wartościami” (Bereźnicki 2010, s. 181). Oba te procesy są jednak ze sobą istotnie powiązane, jako że aktywność samokształceniowa wspiera intelektualne ogarnianie świata i zachodzą-

cych w nim przemian, a to z kolei może być pomocne w procesie odkrywania przez jednostkę wewnętrzną zdolności do kreowania siebie i otoczenia (Lawton i Gordon 1993). Wąsko rozumiane samowychowanie oznaczać będzie proces zmian w sferze moralnej, emocjonalnej, estetycznej czy fizycznej, polegający na rozwoju własnych dyspozycji kierunkowych, cech charakteru, postaw, na urzeczywistnieniu wartości; samowychowanie w sensie szerokim odnosi się natomiast do procesu rozwoju osobowości traktowanej jako całość, procesu wyboru i kształtowania własnej drogi życia, przekształcania osobowości po linii *ja* idealnego (Matwijów 1994, s. 113). Zdaniem Zofii Matulki, w toku samowychowawczej pracy młody człowiek kształtuje swoje poglądy i przekonania, a więc wiedzę pozwalającą mu odróżniać prawdę od fałszu oraz odniesienie tej wiedzy do świata wartości. Autorka ta stwierdza: „Samowychowanie ma doprowadzić do przyswojenia sobie hierarchii wartości, wypracowania wartościowych poglądów, przekonań i postaw, ukształtowania charakteru moralnego, polegającego na zgodności postępowania, zgodności reakcji woli i reakcji emocjonalnych z przyjętą hierarchią wartości etycznych” (Matulka 1992, s. 147). Innymi dyspozycjami osobowymi, które można wypracowywać w toku samodzielnej aktywności wychowawczej, są – według Z. Matulki – samodzielność myślenia, krytycyzm, umiejętność stawiania pytań, niezależnienie się od manipulacji i propagandy, szczerść wobec samego siebie, posiadanie niezafałszowanego obrazu świata i własnej osoby. Nade wszystko idzie tu również o wyrobienie w sobie dyspozycji do poszukiwania prawdy oraz dyspozycji do czynienia dobra, co jest równoznaczne z dążeniem do uczynienia właściwego użytku z wolności (Matulka 1992, s. 150). Z wolnością zaś nierozzerwalnie wiąże się kategoria odpowiedzialności – odpowiedzialności osoby ludzkiej za własne wybory i decyzje (Carr i Kemmis 1995). Uświadamianie sobie tej odpowiedzialności, branie odpowiedzialności za swoje życie, dojrzałe mierzenie się z konsekwencjami codziennych poczynań to istotna część pracy nad sobą. „Człowiek poczuwający się do odpowiedzialności i odpowiedzialnie działający ma świadomość, że od jego działań zależy realizacja wartości i że mogą one zostać urzeczywistnione bądź nieurzeczywistnione” (Torowska 2008, s. 19). Jest to sprawa sumienia, wewnętrznej sankcji poczynań człowieka, która najpierw uzdalnia jednostkę do odróżniania dobra od zła, a potem pozwala jej wypracować w sobie „gotowość do czynienia dobra zawsze i wszędzie, a unikania zła” (Matulka 1992, s. 151). Sumienie to formuje się w dużej mierze w toku procesu samowychowania. Czynnikiem wspomagającym ten proces są m.in. umiejętność odraczania gratyfikacji, orientacja przyszłościowa, cierpliwość, wytrwałość, konsekwencja (Pawlak 2009, s. 109).

Małgorzata Bereźnicka, w książce poświęconej wartościom kształcenia, celowo odróżnia dwa bliskoznaczne pojęcia, przez niektórych badaczy uznawane za tożsame, i wskazuje na „pogłębianie wiedzy przez samokształcenie, natomiast samodzielne kształtowanie cech osobowości przez samokształtowanie” (Bereźnicka 2010, s. 97). Z kolei cytowana wcześniej B. Matwijów wysnuwa następujący wniosek: „Wydaje się, że brak jednoznaczności w powszechnym rozumieniu terminów: samokształcenie i samowychowanie, jak również dostrzegana i postulowana konieczność integralnego pojmowania procesów pedagogicznych (bez wyraźnego rozgraniczenia działań dotyczących sfery umysłu od działań odnoszących się do sfery uczuciowej, moralnej, estetycznej i innych) spowodowały pojawienie się w języku pedagogicznym terminów obej-

mujących swym zakresem całość działań autoedukacyjnych” (Matwijów 1994, s. 114). Tak oto dochodzimy do pojęcia ‘samokształtowania’, które łączy w sobie zarówno samodzielną, niewymuszoną zewnętrznie aktywność kształcącą, jak i odśrodkową, wewnątrzsterowną aktywność wychowawczą. Jak zauważa Stanisław Palka, samokształtowanie „zawiera w sobie nie tylko samokształcenie, ale i wszystkie inne formy samodzielnej aktywności zewnętrznej i wewnętrznej jednostki, służące jej w stawianiu się człowiekiem, manifestujące się w czynnym stosunku do siebie i świata, w samowychowaniu, które przede wszystkim jako praca nad sobą wspiera się na akceptowanych wartościach i służy realizowaniu tych wartości”¹. Samokształtowanie jest procesem rozwoju samego siebie, całej swojej osobowości, jest twórczym procesem poznawania i realizowania wartości osobowych i moralnych, jest świadomą pracą nad sobą we wszystkich możliwych formach i zakresach.

W literaturze przedmiotu znaleźć można szereg pojęć pokrewnych pojęciu samokształtowania, częściej dziś używanych, takich jak autokreacja, autoedukacja, samorealizacja, samodoskonalenie się, praca nad sobą, wychowanie samego siebie, kierowanie samym sobą, tworzenie samego siebie, samourzeczywistnienie, autoformacja, samostawianie się. Pojęcia te, choć bliskie znaczeniowo, akcentują każdorazowo nieco inny aspekt procesu samokształtowania. B. Matwijów, dokonawszy zestawienia i porównawczej analizy tych pokrewnych terminów, pisze, że – dla przykładu – ‘autokreacja’ to twórcze tworzenie siebie samego, samodzielne planowanie i realizowanie własnego rozwoju według wybranej jakości (wartości) życia, a ‘samodoskonalenie’ to kształcenie własnej woli i rozumu, umysłu i charakteru, dążenie do harmonii wewnętrznej, wzrost samoświadomości (Matwijów 1994, s. 113). Ci autorzy, którzy piszą o ‘pracy nad sobą’, podkreślają, że polega ona na samodyscyplinie, panowaniu nad sobą i ciągłym modyfikowaniu własnego zachowania; podobnie – proces ‘kierowania własnym rozwojem’ oznacza świadome dokonywanie wyborów w sferze wartości moralnych i życiowych ideałów. Zdaniem B. Matwijów (1994), wspólne dla definicji samokształtowania jest ujmowanie go jako procesu ciągłego, integralnego, holistycznego, dynamicznego, sensownego, twórczego, a w szczególności jako:

- procesu rozwoju samego siebie, całości swej osobowości, rozwoju dyspozycji zarówno instrumentalnych, jak i kierunkowych,
- pracy nad sobą we wszystkich formach, tzn. w samoobserwacji, samoanalizie, samopoznaniu, samodoskonaleniu, modyfikacji własnych zachowań,
- procesu autonomicznego przebiegającego równoległe do procesów kształcenia i wychowania kierowanego, trwającego przez całe życie, nawet po zakończeniu edukacji instytucjonalnej, a przybierającego dwie nawzajem przenikające się formy:
  - samokształtowania *sensu stricto* – procesu świadomego i celowego,
  - samorozwoju – procesu nieświadomego, polegającego na samorzutnym rozwoju jednostki.

---

¹ Zob. S. Palka, Sztuka w rozwoju kierowanym i samorozwoju. Referat wygłoszony na sympozjum naukowym towarzyszącym VII Biennale Sztuki dla Dzieci, Poznań, maj 1986 (za: Matwijów, 1994, s. 18).

Ważne jest to ostatnie rozróżnienie – proces samokształtowania człowieka, a więc zarówno samokształcenia, jak i samowychowania, może się dokonywać celowo i ze świadomością skutków edukacyjnych bądź też w sposób spontaniczny, nieplanowany, nieintencjonalny, często bez świadomości oddziaływań kształcących czy wychowawczych (np. oglądanie i przeżywanie spektaklu teatralnego lub filmu, rozmowa z drugim człowiekiem). B. Matwijów uściśla znaczenie i własną definicję pojęcia samokształtowania, pisze, że „jest to trwająca przez całe życie samodzielna aktywność edukacyjna człowieka, nastawiona na pełny rozwój samego siebie, a zwłaszcza osobowego *ja*, poprzez realizację indywidualnych potencjałów, urzeczywistnianie wartości i twórcze działanie zewnętrzne” (Matwijów 1994, s. 115). Mówiąc o aktywności edukacyjnej, mamy dziś na uwadze wszelkie oddziaływania służące kształtowaniu się zdolności życiowych człowieka, tj. zdolności dotyczących wielu obszarów jego funkcjonowania, w tym obszaru intelektualnego, motywacyjnego, emocjonalnego, interpersonalnego, fizycznego i wielu innych (Rubacha 2003, s. 25).

Okres adolescencji i jego wyzwania edukacyjne

Ważny moment procesu kształtowania samego siebie, autokreacji, pracy nad sobą w różnorodnych obszarach przypada na okres adolescencji, kiedy to – jak zauważa Mariola Bardziejewska – dorastający człowiek „zaczyna gromadzić i poszukiwać nowe doświadczenia fizyczne, społeczne i intelektualne po to, aby móc je samodzielnie uporządkować i skonsolidować w nowe wzorce i schematy, które lepiej przygotowują go do dorosłego życia. Zanim jednak odnajdzie własną drogę i cel w życiu oraz zanim określi rolę, którą chciałby w świecie innych ludzi pełnić, zbierane doświadczenia poddaje licznym próbom i eksperymentom, aby upewnić się co do słuszności podjętych wyborów” (Bardziejewska 2005, s. 346). Ważne jest, by w tym czasie otoczenie społeczne nastolatka (zwłaszcza rodzice, nauczyciele, opiekunowie) podjęło próby inspirowania go, zachęcania i motywowania do podejmowania dobrowolnej i samodzielnej aktywności poznawczej oraz autoformacyjnej. Samokształcenie i samowychowanie może wyraźnie wspomagać młodzież w procesie odkrywania własnej tożsamości, poszukiwania sensu życia, kształtowania światopoglądu. To właśnie na tym etapie rozwoju człowieka ma się zaczynać przesuwanie akcentu w edukacji – zorganizowane kształcenie kierowane ma stopniowo ustępować miejsca samodzielnej aktywności intelektualnej, a oddziaływania wychowawcze oparte na motywacji zewnętrznej mają się coraz bardziej przeradzać w dobrowolną i osobistą pracę nad sobą. W myśleniu i osobowości adolescenta zachodzą poważne przemiany, pojawia się samowiedza i samoświadomość, rozwija się autonomia i poczucie własnego *ja*, a przebieg tych przemian w znacznym stopniu podlega samokontroli i ma świadomy charakter (Gołek i Wysocka 2011, s. 4). Podstawą owych przeobrażeń w psychice młodego człowieka i jego funkcjonowaniu społecznym są z jednej strony gwałtowne zmiany fizyczne organizmu, a z drugiej wpływy społeczno-kulturowe. W kształtującej się wówczas samoocenie adolescenta wygląd i sprawność fizyczna są początkowo ważniejsze od właściwości intelektualnych i społecznych, co jednak ulega zmianie w dalszych latach dojrzewania.

Przemiany dotyczące czynności poznawczych młodzieży są ujmowane z punktu widzenia procesów informacyjnych, które przebiegają teraz szybciej niż w młodszym wieku szkolnym. W porównaniu ze spostrzeżeniami dzieci spostrzeżenia dorastających są bardziej dokładne, wielostronne i ukierunkowane, co wiąże się m.in. z największą w ciągu życia wrażliwością zmysłów. Rozwija się uwaga dowolna, która wcześniej miała charakter głównie mimowolny. Rozwija się pamięć logiczna i dowolna, adolescenti potrafią posługiwać się już różnymi sposobami zapamiętywania i mogą utrzymać w pamięci więcej myśli niż młodsi uczniowie. Ponadto w okresie dorastania, pod wpływem zintensyfikowanej nauki szkolnej, zachodzą zmiany w strukturze i funkcjach języka, w tym zwiększanie się zasobu słownictwa, zrozumienie struktury gramatycznej języka, poznawanie odcieni znaczeniowych poszczególnych słów i wyrażeń. Młodzież gimnazjalna i ponadgimnazjalna potrafi już używać słów w znaczeniu potocznym i naukowym, dosłownym i przenośnym, to zaś sprzyja młodzieńczej twórczości. Dla wzmocnienia i należytego wykorzystania umysłowego potencjału dorastającego człowieka istotne jest rozwijanie w nim w tym szczególnym czasie zainteresowań poznawczych, rozumianych jako gotowość do intelektualnego zajmowania się danym przedmiotem, do skupiania się na wybranych obszarach rzeczywistości społecznej, przyrodniczej, kulturowej. Zdaniem Wincentego Okonia, zainteresowania to „nabywana przez człowieka w toku jego rozwoju względnie trwała obserwowalna dążność do poznawania otaczającego świata, wyrażająca się w postaci ukierunkowanej aktywności poznawczej o określonym nasileniu oraz przejawiająca się w selektywnym stosunku do przedmiotów i spraw otoczenia” (Okon 1998, s. 477). Okres adolescencji uznaje się za ważny etap kształtowania pasji i zainteresowań poznawczych człowieka, które będzie on zaspokajał i rozwijał w kolejnych okresach życia, nadając swojej dorosłości odpowiednią jakość.

Z rozwojem poznawczym dorastającej młodzieży silnie wiąże się jej rozwój społeczno-moralny – interakcje z rówieśnikami i dorosłymi oraz kształtowanie własnej struktury aksjologicznej i nastawień wobec świata. Uczucia społeczne młodzieży znajdują wyraz m.in. w tworzeniu związków rówieśniczych w postaci paczki, grupy lub po prostu związków przyjaźni. W razie rozdzwieniu między normami głoszonymi przez dorosłych i przez grupę kolegów (koleżanek) zwyciężają z reguły zasady rówieśników. Chęć kontroli po stronie rodziców oraz nasilająca się potrzeba swobody po stronie dorastających stwarzają liczne pola konfliktu. Ważne jest, by młodzież w tym okresie otrzymywała wyraźne wsparcie emocjonalne ze strony dorosłych, wyrażające się w akceptacji, zrozumieniu i pomocy w rozwiązywaniu sytuacji trudnych i nowych. We wczesnej adolescencji rozwija się i różnicuje zorganizowana aktywność społeczna młodych ludzi, zarówno ta indywidualna, jak i grupowa. Najczęściej ma ona związek z zainteresowaniami młodzieży, z chaotycznymi często poszukiwaniami własnego miejsca wśród rówieśników, z realizacją własnych pomysłów i pragnień. Dostępując się właściwości myślenia oraz rozszerzając się kontakty społeczne adolescentów wpływają na kształtowanie się ich postaw i przekonań, które stopniowo stają się coraz bardziej stabilne, przyjmując postać światopoglądu. Przemiany psychiczne wieku dorastania czynią ten światopogląd burzliwym i zmiennym, jego funkcje zaczynają się dopiero rozwijać. Światopogląd młodzieży jest nie tylko wyrazem jej intelektualnego ujmowania świata, ale także oceną świata i życia pod względem sensowności. Dorastanie to także czas krystalizowania się stosunku do Boga i religii, okres buntu

i podważania tradycji, czas pragnienia dobra idealnego. Charakterystyczna dla tej grupy rozwojowej jest skłonność do przyjmowania skrajnych postaw i nastawień wobec świata, wyrażania poglądów zarówno idealistycznych, jak i nihilistycznych, wystawiania surowych, a nawet cynicznych ocen.

Wskazane wyżej przemiany okresu dorastania – w obszarze poznawczym, moralnym, społecznym i światopoglądowym – pociągają za sobą istotne wyzwania edukacyjne, również te związane z autoedukacją. Rozwijające się u młodego człowieka sprawności i funkcje intelektualne oraz podejmowane przez niego różnorakie interakcje ze środowiskiem społecznym mogą stanowić dobrą płaszczyznę dla procesu samokształcenia. Istotne jest, by najbliższe otoczenie – rodzice, nauczyciele, wychowawcy, opiekunowie, lokalni animatorzy społeczni – zadbało o wzbudzenie wśród młodzieży ciekawości świata oraz o należyte kształtowanie jej samodzielności poznawczej i motywacji do niewymuszonego uczenia się „dla siebie”. Ważkim zadaniem dorosłych, którzy bezsprzecznie mają wpływ na formowanie przez nastolatków obrazu siebie, jest stwarzanie młodzieży okazji do ujawniania i realizowania zainteresowań w wybranych przez nią dziedzinach oraz wzmacnianie tych zainteresowań poznawczych, a także „modelowanie pozytywnego nastawienia do siebie, wytrwałości, inicjatywy, współpracy i tym podobnych cech” (Bardziejewska 2005, s. 402). Dojrzewanie u młodego człowieka samoświadomości i autonomii oraz kształtowanie się poglądu na świat sprzyjają samodzielnej pracy nad tworzeniem własnego zinternalizowanego systemu wartości, a więc pracy samowychowawczej, wiele zależy tu jednak od przyjmowanych przez młodzież ocen i nastawień wobec siebie i innych, od przyjmowanej wizji świata. Pozytywny obraz świata zachęcać będzie młodzież do działania, do samodoskonalenia, zaś obraz negatywny (związany z dostrzeganiem chaosu, przypadku, braku logiki i uporządkowania) przyczyniać może się do wyuczonej bezradności i rezygnacji z wysiłku kształtowania samego siebie. Jak pisze M. Bardziejewska, „Źródłem, z którego młody człowiek czerpie informacje o obrazie świata, jest przede wszystkim dom rodzinny, osoby, które uważa za autorytet (nauczyciele, duchowni, opiekunowie grup, szefowie organizacji), sporo dowiaduje się od kolegów, z którymi przestaje, z lektur, własnych doświadczeń i przemyśleń oraz w znacznym stopniu ze środków masowego przekazu (Internetu, telewizji, czasopism itd.). (...) Oferta społeczno-kulturowa społeczeństwa w dużym stopniu ma wpływ na dokonywane przez młodzież wybory” (Bardziejewska 2005, s. 365–366). Rozwój intelektualny i społeczno-moralny dorastającej młodzieży, a w tym także kwestia podejmowania przez nią samokształcenia i samowychowania, w znacznym stopniu warunkowane są środowiskiem społecznym, w jakim człowiek wzrasta; ważną rolę odgrywają tu m.in. cechy i elementy środowiska lokalnego, środowiska codziennego życia i przebywania, środowiska zamieszkania.

Samokształtowanie młodzieży wiejskiej – szanse i ograniczenia

Analiza sytuacji młodzieży mieszkającej na obszarach wiejskich wskazuje na niejednokrotnie słabszą niż w mieście ofertę środowiska lokalnego w zakresie organizowania czasu wolnego i edukacji pozaszkolnej. Brak interesujących form i sposobów spędzania

czasu grozi nudą, a ta uznawana jest przez samą młodzież wiejską za jeden z głównych powodów sięgania przez nią po alkohol, papierosy i inne używki. Badająca ten problem Anna Waligóra-Huk (2012) akcentuje konieczność systematycznego wprowadzania w środowisku wiejskim (w szkole i poza nią) szeregu oddziaływań profilaktycznych, sprzedających, chroniących młodzież przed niedostosowaniem społecznym czy po prostu przed zmarnowaniem własnego potencjału rozwojowego. Autorka pisze: „Owe oddziaływania pozwoliłyby młodzieży dostrzec odmienne sposoby aktywności, pozyskiwania aprobaty rówieśników, spędzania czasu wolnego, stanowiłyby zarazem alternatywę dla sięgania po narkotyki i inne środki psychoaktywne. A zatem należy nauczyć młodzież aktywnego, rozwijającego i konstruktywnego spędzania czasu. Ważne, by organizować młodym ludziom aktywność pozaszkolną, wzbudzającą w nich pasję i zainteresowanie” (Waligóra-Huk 2012, s. 123). Warto w tym celu wykorzystywać i twórczo aktualizować istniejącą na wsi polskiej tradycję klubów młodzieżowych, klubów sportowych, stowarzyszeń i innych organizacji o charakterze lokalnym, bliskim wartościom wiejskim, z którymi młodzież styka się na co dzień. Według Józefa Styka, mówiąc o wartościach wiejskich, mamy na myśli te wartości, które stanowią podstawę chłopskiej egzystencji oraz podstawę wartościowania świata wewnętrznego i zewnętrznego przez mieszkańców wsi (za: Chałas 2007, s. 101). Te wartości to m.in. pracowitość, szacunek do pracy na roli, poszanowanie i podziw dla przyrody, poczucie godności osobistej, przywiązanie do rodzinnej ziemi, wielopokoleniowość rodziny i poszanowanie starszych, kultura ludowa i szacunek dla tradycji, obcowanie z naturą i związany z tym zdrowy styl życia, gościnność. Młody człowiek potrzebuje silnych i stabilnych wzorców zewnętrznych w otoczeniu, które będą go inspirować i zachęcać do budowania własnych wewnętrznych wzorców. „W swoim otoczeniu potrzebuje dorosłych, którzy są ostoją reguł i porządku, takich, którzy są autorytetami, instruktorami, wzorami osobowymi i przewodnikami” (Bardziejewska 2005, s. 373). Środowisko, w którym na co dzień funkcjonuje młodzież, ma niewątpliwie znaczący udział w formowaniu jej tożsamości, samooceny i motywacji do kształtowania własnej osobowości, do samorealizacji, samodoskonalenia się. „To otoczenie, akceptując i określając, co jest do przyjęcia, a co nie, proponuje jednostce przyjęcie określonej tożsamości” (Bardziejewska 2005, s. 375). Od warunków i organizacji środowiska lokalnego wsi zależeć będą w dużej mierze szanse na efektywne rozpoznawanie i wzmacnianie potencjału rozwojowego jej młodych mieszkańców, na stwarzanie młodzieży atmosfery zaufania i bezpieczeństwa oraz na kształtowanie w niej afirmacji życia i poczucia odpowiedzialności za własne zachowania i wybory.

Życie na wsi, blisko natury i w zgodzie z jej odwiecznym rytmem, ma ogromną wartość. Wartość ta zdaje się jeszcze przybierać na znaczeniu w epoce transformacji społeczno-gospodarczej, w dobie gwałtownych przemian kulturowych, przyspieszonych zmian zachodzących – jak trafnie zauważa Anna Brzezińska – jednocześnie na różnych poziomach życia społecznego, począwszy od skali globalnej, poprzez mniejsze społeczności i grupy społeczne, a skończywszy na jednostce. Autorka pisze: „Dla kontekstu transformacyjnego charakterystyczne są wielość, różnorodność i zmienność ofert, wielka mobilność, tak pojedynczych osób, jak i całych grup czy społeczności, i na skutek tego gwałtowne poszerzenie pola eksploracji. W owej wielości ofert osoby nieprzywykłe do sytuacji dokonywania wyborów mogą się zgubić (...). Ten nadmiar

i zróżnicowanie często są powodem trudności w podejmowaniu decyzji i dokonywaniu wyborów, a ciągle pojawiają się i są promowane (także – niekiedy agresywnie – reklamowane) nowe oferty, które wydają się atrakcyjniejsze od poprzednich. Naturalną zatem cechą epoki transformacji jest skrócona perspektywa czasowa, skupianie się na teraźniejszości, budowanie doraźnych prognoz, brak długofalowego planowania, korzystanie z okazji i koncentracja działań (...) na tu i teraz” (Brzezińska 2005, s. 688). W rozwoju dorastającej młodzieży grozi to zagubieniem, wycofaniem, rezygnacją z pracy nad sobą, przyjmowaniem nihilistycznej wizji świata społecznego i cynicznych postaw, ucieczką w złudny świat rzeczywistości kreowanej przez media. Psychologowie zauważają dziś wśród młodych ludzi (i nie tylko) niezdrową tendencję do budowania własnych wizji (siebie, świata, innych ludzi) na podstawie treści czerpanych ze środków masowego przekazu, głównie z Internetu i telewizji, co prowadzić może do formowania tzw. tożsamości medialnej. „Młody człowiek nie poszukuje okazji do konfrontowania w realnych sytuacjach własnej wizji świata i pozostaje na poziomie wyobrażeń, które nie zawsze odpowiadają realiom” (Bardziejewska 2005, s. 367). Tymczasem – jak stwierdza Wolfgang Brezinka – „Przetrwanie w walce kulturowej jest możliwe, jeśli nie damy się omamić obrazom, które przedstawiają fałszywie obecny stan duchowy społeczeństwa (...)” (Brezinka 2005, s. 13). W uwalnianiu się od zafałszowanych obrazów rzeczywistości i w przewyżnianiu zagrożeń wynikających z otaczającego dzisiejszą młodzież nadmiaru propozycji kulturowych pomocna może być tradycja, oparcie się na sprawdzonych orientacyjnych punktach odniesienia, na doświadczeniu tego, co w nas pierwotne i naturalne. W. Brezinka pisze: „Wypróbowane normatywno-usensowniające elementy tradycji są trudne do zastąpienia. Dlatego należy je chronić i troszczyć się o nie. Im szybciej zmieniają się materialno-techniczne warunki życiowe, tym bardziej potrzebne są elementy tradycji, gdyż zapewniają ciągłość w zmieniającym się świecie. Chronią one osoby i grupy przed wyobcowaniem. Są również spoiwem łączącym pokolenia” (Brezinka 2005, s. 12–13). Autor zaznacza, że chodzi tu nie tyle o kurczowe trzymanie się tego, co tradycyjne, ile o sensowne, trzeźwe i dostosowane do epoki rozwijanie tego, co odziedziczyliśmy, z jednoczesnym rezygnowaniem z elementów nieaktualnych.

Troska o kultywowanie tradycji i rozwijanie odziedziczonego dorobku przeszłości wpisana jest od zawsze w pejzaż polskiej wsi. Młodzież wychowująca się na obszarach wiejskich, pracująca w drobnych gospodarstwach rodzinnych, ma możliwość codziennego stykania się żywą tradycją – z obyczajami, normami, wartościami wiejskimi, wzorami zachowania, wzorami postrzegania i oceniania świata – z bogactwem kultury ludowej, która ostatnimi czasy w wielu regionach Polski żywo się odradza. Istotnym elementem tej kultury jest sztuka ludowa, która dla dorastającego człowieka może być podłożem rozwoju duchowego i społecznego, rozwoju własnej twórczości i zainteresowań poznawczych. Przeżywanie i uprawianie sztuki to jeden z efektywniejszych sposobów doskonalenia siebie, kształtowania cech swego charakteru, rozwijania myślenia, wyobraźni, własnej wrażliwości. Dochodzi do tego bezpośrednio obcowanie z przyrodą, z naturą, co dla młodzieży wiejskiej jest dodatkową szansą na uwalnianie się od sztucznych obrazów rzeczywistości i wspomnianej już tożsamości medialnej. Przyroda to również konkretna, namacalna ziemia, określone terytorium wyznaczające obszar rodzinnego gospodarstwa, a z tym wiąże się jeszcze jeden budu-

jący aspekt wzrastania na wsi. Jak zauważa Krystyna Chałas, „Rozpatrując wartość ziemi od strony wychowawczej, należy podkreślić, że tkwi w niej siła dynamizująca uczucia człowieka. Ich wskaźnikiem jest miłość do ziemi i jej poszanowanie” (Chałas 2007, s. 116).

Podsumowanie

Kulturowe i społeczne uwarunkowania dorastania na wsi – zarówno te, które przedstawiono w pracy, jak i inne – mogą wydatnie wspomagać młodych ludzi w procesie ich samokształtowania, autokreacji. Wsparte właściwą postawą dorosłych i zaangażowaniem lokalnych instytucji (szkoły, kościoła, gminnego ośrodka kultury i in.), mogą pomóc młodzieży w nabywaniu kompetencji poznawczych i społeczno-moralnych, w formowaniu postaw afirmatywnych i twórczych, w samodzielnym kształtowaniu dojrzałej i spójnej osobowości, w przezwyciężaniu szkodliwej, a narastającej dziś w społeczeństwie orientacji na cele i wartości o wyłącznie pragmatycznym i utylitarnym charakterze. „Stąd wyrasta zadanie ukazania wartości wiejskich jako szansy samorealizacji, twórczego rozwoju i budowania przyszłości” (Chałas 2007, s. 174). Wymaga to zaprojektowania i zrealizowania interdyscyplinarnych badań empirycznych (z udziałem m.in. pedagogów, socjologów, psychologów, kulturoznawców) na temat samokształcenia i samowychowania młodzieży z obszarów wiejskich.

Bibliografia

- Bardziejewska M. (2005), Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków?, [w:] A.I. Brzezińska, red., Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 345–377.
- Bereźnicka M. (2010), Wartości kształcenia we współczesnej szkole. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Bereźnicki F. (2010), Uczenie się podstawą samokształcenia, [w:] J. Gabzdyl, B. Oelszlaeger, red., Oblicza edukacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kojowski. Sosnowiec, Oficyna Wydawnicza „Humanista”, s. 180–192.
- Brezinka W. (2005), Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych. Kraków, Wydawnictwo WAM.
- Brzezińska A.I. (2005), Jak skutecznie wspomagać rozwój?, [w:] A.I. Brzezińska, red., Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 683–708.
- Carr W., Kemmis S. (1995), *Becoming critical. Education, knowledge and action research*. London – Philadelphia, Falmer Press.
- Chałas K. (2007), Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowania. Lublin, Wydawnictwo KUL.
- Gołek B., Wysocka E. (2011), Kwestionariusz Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych i Nastawień wobec Świata (KNIIS). Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły gimnazjalnej. Kraków, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.
- Lawton D., Gordon P. (1993), *Dictionary of education*. London, Hodder & Stoughton.
- Maslow A. (1990), *Motywacja i osobowość*. Warszawa, Instytut Wydawniczy „Pax”.

- Matulka Z. (1992), Samowychowanie, [w:] T. Wujek, red., Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 147–157.
- Matwijów B. (1994), Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku. Kraków, Uniwersytet Jagielloński, Skrypty Uczelniane nr 707.
- Okoń W. (1998), Nowy słownik pedagogiczny. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pawlak J. (2009), Autokreacja. Psychologiczna analiza zjawiska i jego znaczenie dla rozwoju człowieka. Kraków, Wydawnictwo WAM.
- Rubacha K. (2003), Edukacja jako przedmiot pedagogiki i jej subdyscyplin, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, red., Pedagogika. Podręcznik akademicki, t. 1. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 21–33.
- Torowska J. (2008), Edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego. Aspekty teoretyczne i praktyczne. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Waligóra-Huk A. (2012), Młodzież gimnazjalna z terenów wiejskich a używki – diagnoza i wnioski dla profilaktyki szkolnej. *Chowanna*, t. 2(39), s. 109–124.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 15.09.2014